

УДК 9.93/94

Щербатюк В.М., доктор історичних наук, професор кафедри історії держави та права, Національна академія внутрішніх справ (Україна, Київ), vytoki@ukr.net

Радянський повстанський партизанський рух на Лисянщині 1941–1944 рр. в контексті історичних традицій, загальних тенденцій та регіональних особливостей

З метою найбільш повного розгляду партизанського руху 1941–1944 рр. на Лисянщині повстанський рух висвітлено у контексті загальноісторичних подій та тенденцій, регіональних особливостей і місцевих традицій. Зосереджено увагу на значенні мікроісторії в загальноукраїнських процесах, впливові подій доби Української революції 1917–1921 рр. на національну свідомість місцевого населення в ході подальшої боротьби, зокрема, з фашизмом. На основі ретроспективного, порівняльного та історико-ситуаційного і узагальнюючого методів дослідження зроблений висновок, що масовим радянський партизанський рух стає лише з другої половини 1942 р., а його загальноукраїнський характер набуває повстанської форми боротьби проти окупаційного режиму.

Ключові слова: партизанський рух, повстанська форма боротьби, війна, фашистська окупація, мікроісторія, Лисянщина.

Scherbatyuk V.M., Doctor of History, Professor of History and Law, National Academy of Internal Affairs (Ukraine, Kyiv), vytoki@ukr.net

Soviet Insurrectionary Partisan Movement in Lysianshchyna 1941–1944 within the Context of Historical Traditions, General Tendencies and Regional Peculiarities

For the purpose of the most comprehensive coverage of the partisan movement of 1941–1944 in Lysianshchyna [historical region], the article considers the insurrectionary movement within the context of overall historical events and tendencies, regional peculiarities and local traditions. The attention is concentrated on the significance of microhistory for general Ukrainian processes, on the influence that the events of the Ukrainian revolution of 1917–1921 had on the national conscience of the local people during the further struggle, in particular, against the fascism. On the basis of the retrospective, comparative, historical situational and summarizing research methods the conclusion is made that the Soviet partisan movement begins to spread widely only from the second half of 1942, and after assuming an all-Ukrainian character it grows into the insurrectionary form of struggle against the occupational regime.

Keywords: partisan movement, insurrectionary form of struggle, war, fascist occupation, microhistory, Lysianshchyna [historical region].

Щербатюк В.М., доктор исторических наук, профессор кафедры истории и права, Национальная академия внутренних дел (Украина, Киев), vytoki@ukr.net

Советское повстанческое партизанское движение на Лысянщине 1941–1944 гг. в контексте исторических традиций, общих тенденций и региональных особенностей

С целью наиболее полного рассмотрения партизанского движения 1941–1944 гг. на Лысянщине [исторический регион], партизанское движение показано в контексте общеисторических событий и тенденций, региональных особенностей и местных традиций. Сконцентрировано внимание на значении микроистории для общукраинских процессов, влиянии событий периода Украинской революции 1917–1921 гг. на национальное сознание местного населения в ходе дальнейшей борьбы, в частности, против фашизма. На основании ретроспективного, сравнительного, историко-ситуационного и обобщающего методов исследования сделан вывод, что советское партизанское движение становится массовым только начиная со второй половины 1942 г., а по мере достижения общукраинского характера принимает повстанческую форму борьбы против оккупационного режима.

Ключевые слова: партизанское движение, повстанческая форма борьбы, война, фашистская оккупация, микроистория, Лысянщина [исторический регион].

Сьогодні вже не підлягає сумніву твердження, що історію України ми розпочали пізнавати заново з відновленням незалежності держави 24 серпня 1991 р. Безумовно, що вагомою частиною її є військова історія. Складові останньої – історія Збройних сил, історія військ та їх підрозділів, історія розвитку військової техніки та військової думки, історія повстансько-партизанського руху та інше потребують подальшого вивчення. На наш погляд однією з найменш досліджених та сфальсифікованих сторінок військової історії України є повстанський партизанський рух. І це було закономірним явищем, адже в радянських наукових закладах цим питанням не приділяли належної уваги, окремі аспекти руху висвітлювались упереджено в контексті більш широких тем. Погодимось з думкою сучасних вітчизняних істориків, що українська історіографія ще й досі перебуває в полоні багатьох стереотипів, успадкованих від радянських часів, або механічного наслідуван-

ня концептів і висновків деяких російських та діаспорних істориків [1, с.213].

Відходу від усталених стереотипів сприяє поява в історичній науці мікроісторії як наукового напрямку, який допомагає утвердженню нових підходів у дослідженні та аналізі минулого. Цей напрям започатковує вивчення мікрорегіонального простору – історії поселень, розселення, суспільного життя на порівняно невеликих територіях, сформованих навколо економічних, оборонних, культурних центрів, а також сприяє переосмисленню подій, які тут відбувалися в контексті загальноукраїнських тенденцій, та виокремлює відповідні їх регіональні особливості. Тематика наших досліджень вже була присвячена питанням мікроісторії [2;3;4] і отримала позитивний відгук у наукових колах [5]. В даній публікації ставиться за мету висвітлити радянський повстанський партизанський рух 1941–1944 рр. у мікрорегіоні Лисянщині – історичному краї, виділеному за своїм значенням в історії України видатним українським істориком, академіком І.Крип'якевичем [6], та простежити його розвиток як значущого регіонального чинника в контексті загальноукраїнської боротьби.

Партизанський рух в Україні періоду Другої світової війни безпосередньо бере свої духовні та тактико-стратегічні традиції з повстанства українських селян періоду Української революції 1917–1921 рр., частково їх можна простежити з більш раннього часу – повстанських виступів козацько-селянських загонів кінця XVI – початку XVII ст. Проте в ході радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. в силу історичних та політичних обставин виробились характерні для того часу особливості партизанства: радянський та самостійницький напрями; відмінна між собою, проте здебільшого монолітна ідеологічна спрямованість кожного із цих напрямів; збільшення ролі диверсійної діяльності; посилення маневреності груп; відхід від локальності та стихійності дій, що було притаманно у 1917–1921 рр., та сприйняття членами партизанських загонів боротьби вже на загальнодержавному рівні тощо.

Найсучасніші історичні дослідження подають визначення партизанського руху в Україні 1941–1945 рр. як форми протесту українського та інших народів, які мешкали на території України, проти нелюдської політики нацистського Третього рейху [7, с.75]. Проте, оскільки населення України повстало проти нацистського окупаційного режиму, то, на наш погляд, цей рух заслуговує на трактування як повстанський партизанський рух і стосується боротьби не лише проти нацистського, а й будь-якого іншого тоталітарного режиму. Тому не варто обмежувати його 1944 р. [7, с.70], адже боротьба в Україні у формі партизанського руху активно продовжувалась на теренах західної України. Проте рух в трактуванні як повстанський обмежується здебільшого чомусь 1918–1922 рр. і асоціюється переважно із селянсько-повстанським рухом [7, с.289]. Однак у ґрунтовній енциклопедії історії України, зокрема в т. 9 (Прил – К., 2012. – 944 с.), стаття «Селянський повстанський рух» відсутня. Натомість за авторством Ф.Стебля йдеться про селянські війни [8, с.515–518]. Сподіваємось, що матеріал про селянський повстанський рух знайде своє місце у додатковому томі зазначеної енциклопедії, а в історіографії з часом повстанський партизанський рух в Україні XX ст. все ж матиме більш глобальне визначення і визначатиметься межами 1918 – середина 1950-х років.

Доречно зазначити, що уваги варта й правомірність визначення терміну «Вітчизняна війна» у застосуванні до періоду воєнних подій в Україні та СРСР 1941–1945 рр. На основі аналізу історичних подій та процесів першої половини та середини XX ст., враховуючи зусилля українців, спрямовані на державотворчі процеси й боротьбу за свою Вітчизну, та відкидаючи радянські ідеологічні концепти, цей термін, якщо й можна застосовувати, то, скоріш за все, до періоду з моменту проголошення Карпатської України до часу знищення останніх загонів УПА (1939 – середина 1950-х років). Це власна думка автора цього дослідження і ми вже висловлювали її у своїх працях [4, с.11].

Водночас для більш точного розуміння радянського повстанського партизанського руху в Україні 1941–1944 рр.

необхідно враховувати його регіональні особливості, тобто досліджувати через призму мікроісторії в контексті розвитку його загальних тенденцій в досліджуваній період. В цьому контексті як приклад може бути дослідження повстанського партизанського руху на території Лисянщини¹.

Традиції повстанства беруть початки в цьому краї з часів селянського виступу Северина Наливайка та Гайдамацького руху проти польського гноблення. З уст в уста, з покоління в покоління передаються перекази щодо тогочасних дій повстанців. В зазначеній місцевості збереглися такі географічні назви, як «яр Наливайка», у лісових нетрях можна ще й нині напитися води із «колодязя Наливайка». Про ці легенди, підтвердження існування зазначених місць та місцеву історію йдеться у наукових працях сучасних вітчизняних дослідників П.Охріменка [9], С.Леп'явка [10, с.238], Ю.Мицика і С.Степенська [11], В.Щербатюка [12, с.60–62], дисертаційному дослідженні В.Омельчука [13] та ін. Аналіз відтворення історичних подій краю у поезіях Т.Шевченка [14], М.Рильського [15] та інших показав В.Шкляр [16], а процес їх висвітлення у наукових працях простежив С.Заремба [17], В.Мельниченко [4, с.7,8;18;19], О.Нестуля [20, с.6] та ін. На вагомій ролі місцевих краєзнавчих осередків у дослідженні мікро та регіональної історії, завданням, які перед ними ставить сучасна історична наука, на показі дослідження значимих наукових тем в галузі історичного краєзнавства зупинились П.Тронько, О.Реєнт [21], Я.Верменич [5;22], В.Мельниченко [18, с.24], В.Щербатюк [23;24], О.Березовська [25] та ін. Серед таких тем є радянський повстанський партизанський рух 1941–1944 рр., зокрема і в досліджуваному краї та прилеглих до нього землях, про що йдеться в дослідженнях В.Жадька [26, с.48–52], Г.Голиш [27], В.М. Лазуренка, Ю.М. Лазуренка та Є.М. Стрижак [28], Л.Хойнацької [4, с.258–279], Т.Чубіної [29], В.Щербатюка [2, с.202–211;3, с.129,161,198–199,331] та ін.

Вагомою сторінкою в історії українського повстанського партизанського руху стали повстання селян Лисянщини та прилеглих земель – Звенигородщини, Таращанщини, Канівщини доби Української революції 1917–1921 рр., зокрема Звенигородське збройне повстання [30;31] та антигетьманська, антиденікінська і антирадянська боротьба тамошніх селянських партизанських загонів [32–36]. Тому в свідомості місцевого населення, незважаючи на викривлення історичних подій, що активно здійснювалось сталінським режимом в освіті й науці, ще жила героїзація вільної боротьби з поневолювачами.

Однак з окупацією краю німецькими військами в липні 1941 р. місцеве населення здебільшого зайняло вичікувальну позицію. Досить свіжими у пам'яті людей були спомини про політичні репресії міжвоєнного періоду та особливо голодомор 1932–1933 рр., що його організував у селах України радянський режим. Водночас той факт, що вже впродовж перших місяців війни фашистам вдалось захопити значні території України викликав розчарування у частини населення в могутності Червоної Армії та у твердженнях керівництва СРСР щодо швидкої перемоги над ворогом у випадку початку війни. Справедливою є думка сучасних істориків, що втілення в життя радянськими військами тактики «випаленої землі», проголошена директивою Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 29 червня 1941 р., не завжди зустрічало розуміння у місцевого населення, яке в силу ряду обставин залишалось на окупованій ворогом території і на собі відчувало все те, що ця тактика передбачала для ворога [37, с.33]. Тому, незважаючи на рішення ЦК КП(б)У від 5 липня 1941 р. про організацію партійного підпілля та партизанських загонів, в досліджуваному регіоні, як в цілому й Україні повстанський партизанський рух в період 1941–1942 рр. масового характеру не набув. Можемо говорити лише про поодинокі

підпільні організації та загони в суміжних з Лисянщиною землях. Так, в грудні 1941 р. виникла підпільна диверсійна група на чолі з В.Шашковим у м. Тальне [38, с.99]. У вересні 1941 р. сформувався партизанський загін, очолюваний Ф.Савченком і С.Пальхою поблизу Черкас [38, с.101,102]. У грудні 1941 р. була організована підпільна організація «Комітет – 103» на території Корсунь–Шевченківського району [39, с.215]. Наряду з іншими факторами давалося взнаки й те, що перед війною, розглядаючи імовірність окупації противником частини території СРСР, радянським керівництвом вживався комплекс заходів із завчасної підготовки партизанського руху. Зокрема, облаштовувались схованки зі зброєю, боєприпасами, продовольством та матеріально-технічними засобами, а також готувались кадри для партизанських формувань. Проте вже напередодні війни було прийнято помилкове рішення про відмову від завчасної підготовки партизанського руху. Таким чином, на значній території, що була захоплена в результаті стрімкого просування фашистських військ на схід, формування партизанських загонів треба було починати з початку [40]. У зв'язку з цим втратили своє стратегічне значення земляні фортифікаційні оборонні споруди на території Лисянщини, зокрема в Моринському лісі між селами Верещаки та Моринці, які були збудовані під час Першої світової війни як запасний оборонний рубіж для армії Російської імперії. Вони, на наш погляд, досить вдало могли бути застосовані партизанами з урахуванням місцевого рельєфу і пристосуванням їх на окремих ділянках до високих залишків Змієвих валів – давніх прикордонних укріплень місцевих племенних союзів та населення періоду Київської Русі [2, с.20–21;41;42]. Однак ці фортифікаційні залишки на початок війни стали непридатними для воєнного застосування, а в 1943–1944 рр., коли тут розгорнувся широкий радянський повстанський партизанський рух, вони не були затребуваними для використання [43].

Разом з тим маємо констатувати факт, що серед місцевого населення осіло багато вчорашніх воїнів, що відстали в ході відступу Червоної армії, або потрапили в оточення і своїми силами рятувались від загибелі. Частина з них, побувавши віч-на-віч зі смертю та пронизаний панікою, яка у перші тижні війни досить часто обіймала ряди відступаючих воїнів, не бажали далі воювати, за що згодом були переслідувані органами НКВД [44;45]. Проте переважна більшість колишніх військових Червоної армії так би мовити, осівши на окупованій території, склали реальний потенціал для партизанського руху, а окремі з них самі вдавались до організації підпільних організацій та партизанських загонів. Так на території Буцького району² діяв радянський партизанський загін імені М.Кутузова, командиром якого був лейтенант Червоної армії П.Яковлев. Загін базувався в Пехівському лісі, а його діяльність сягала території Лисянщини.

Одним з таких «осілих» на Лисянщині червоноармійців був десантник Червоної армії Іван Українець, родом з Кубані – скоріш за все, за нашими дослідженнями, нащадок українських козаків, переселених наприкінці XVIII ст. урядом Російської імперії. Він, як і багато інших, брав участь у невдалій спробі контраступу Червоної армії влітку 1941 р. під м. Умань з метою звільнення з оточення 6-ї і 12-ї армії Південно-західного фронту та окремих частин Південного фронту Червоної армії. У складі групи десантників він був висаджений для організації бойової операції, проте більшість групи були розстріляні німецькими військами вже в повітрі. Тим, кому пощастило приземлитись, довелося рухатись по окупованій ворогом території до лінії фронту, яка досить швидкими темпами просувалась на схід. Тому багатьом червоноармійцям, що виривались з оточення часто залишався один вихід – під різними легендами залишатись на окупованій фашистами території України, постаратись стати непоміченою часткою місцевого населення. Тож й І.Українець оселився в с. Почапинці Лисянського району, працював на місцевому цукровому

¹ Історична Лисянщина займала значні терени південної Київщини – історико-географічного краю, зокрема східна частина розташована у басейні р. Гірський Тікич (притоки Срібна, Пожиточна, Рубанка), центральна і північна – у басейні р. Гнилий Тікич, північно-східна – частково на вододілі Південного Бугу й Дніпра та в басейні р. Рось (притока Хоробра). З 1954 р. більша частина історичного краю входить до Лисянського району Черкаської області.

² Буцький район – адміністративно-територіальна одиниця, утворена 1923 р. в складі Уманської округи. Центр – с. Буки. З 27 лютого 1932 р. – в складі Київської області, а з 7 січня 1954 р. – Черкаської області. Ліквідований в листопаді 1959 р.

заводі, де, наприкінці 1942 р. й виникла радянська підпільна організація. Її ініціаторами були О.Шульженко та Г.Яременко. Останній – 1903 р. н., член ВКП(б), уродженець с. Шестеринці Лисянського району [46]. Напередодні війни працював на Чернігівщині першим секретарем Варвинського райкому КП(б)У. За рішенням Чернігівського обкому партії був залишений секретарем підпільного райкому для організації військового опору загарбникам, але був викритий. Матеріали, які нам вдалося зібрати щодо Григорія Лазаровича Яременка засвідчують, що за його голову фашисти обіцяли 7 тис. марок і 7 га землі [47]. Тому, він вимушений був залишити Чернігівщину і, після невдалих спроб перейти лінію фронту, разом із працівником підпільного райкому О.Шульженком, 1900 р. н., уродженцем с. Озеряни Варвинського району Чернігівської області повернувся до себе на батьківщину [2, с.205;31].

Підпільна організація виникла й серед працівників місцевого Бужанського цукрового заводу. Сезонність у виробництві цукру (осінь–зіма) та відсутність достатньої чоловічої сили у воєнний час штовхало місцеву адміністрацію на широке залучення приїзлого (не місцевого) чоловічого населення, серед яких важко було відстежити колишніх червоноармійців чи діючих радянських підпільників, стремління яких досить часто завершувались виникненням антифашистських радянських підпільних організацій. Особливістю Лисянщини було те, що тут діяло два цукрових заводи, а поблизу з краєм працювало ще кілька.

Внаслідок перемоги радянських військ у битві за Москву (30 вересня 1941 р. – 7 січня 1942 р.) та очевидності зростання спроможностей СРСР у відсічі фашистській агресії у жителів Лисянщини, як і в переважній більшості населення України, все більше утверджувалась віра в те, що натиск німецько–фашистської машини, яка підкорила майже всю Європу, можна зупинити. Звірства фашизму породили невимірну лють до німецьких окупантів. До того ж перебування у лавах Радянської армії когось із членів кожної української сім'ї посилювала тривогу за їх долю, що супроводжувалось водночас зростанням ворожості до противника. Сприйнята на початку війни з недовірою фашистська пропаганда тепер вже розумілася як брехня. В цьому переконували й листи рідним насильно вивезених на примусову працю до Німеччини [48]. На Лисянщині вороже ставлення до фашистських військ підсилювалось історичною пам'яттю про боротьбу в краї проти німецьких та австро–угорських військ 1918 р. А тому досить логічним є факт, що на ґрунті підпільних організацій Бужанського і Почапінського цукрових заводів виникли радянські повстанські партизанські загони.

Так, 10 березня 1943 р. з ініціативи членів підпільної організації Почапінського цукрового заводу на її основі створений радянський партизанський загін на чолі з вірменином Аркадієм Акоповичем Макартичаном, 1909 р. н., членом ВКП(б), уродженцем м. Баку. Начальником штабу був призначений Захарій Іванович Пігур, 1902 р. н., член ВКП(б), уродженець м. Київ, комісаром – Г.Яременко [2, с.204;45], якого підпільники та зв'язкові знали як «Ярош» [46]. Основною територією дій загону була Лисянщина, а також суміжні райони південної Київщини: Звенигородський, Вільшанський, Богуславський, Корсунський та Букський. Місцем перебування загону здебільше становили Моринський і Богуславський ліси.

Командир загону А.Макартичан на час збройного конфлікту між СРСР та Фінляндією (30 листопада 1939 р. – 13 березня 1940 р.) служив інструктором пропаганди 7-ї стрілкової дивізії. Відзначений державною нагородою СРСР – медаллю «За бойові заслуги». Пізніше працював на Львівщині у нафтодобувній організації «Бориславнафта» тресту Озиритових шахт. З початком радянсько–німецької війни працівники тресту влились до лав 236 гаубичного артилерійського полку 8-го мотострілкового корпусу Червоної армії. А.Макартичана призначили інструктором пропаганди полку. Однак, полк був оточений та розгромлений німецькими військами і 30 липня 1941 р. перестав існувати як частина дієвої армії [50]. А.Макартичан із групою вцілілих бійців пробивався до лінії фронту. Проте

безуспішно. У кінці грудня 1941 р. прийняв рішення залишитись у запіллі ворога. Переховувався, періодично працював на цукрових заводах Київщини – у селах Вільхівці та Бужанка. Через підпільників Почапінського цукрового заводу вступив до місцевого партизанського загону, в якому перебував з першого дня його створення. Його заступник З.Пігур до війни працював в клубі НКВС України (м. Київ), а з початком війни служив в 875 артилерійському полку 264 дивізії 26 армії. Потрапив в оточення поблизу Золотоноші, перебував у німецькому концтаборі №160, з якого втік в листопаді 1941 р. Повернувшись до Києва, проводив підпільну розвідувальну роботу під кличкою «Сергій», готуючи повстання та диверсії проти німецьких військ. Після викриття організації змушений був залишити Київ і прибув до с. Почапінці, де працював на місцевому цукровому заводі. У партизанському загоні – з першого дня його заснування.

У звітній доповіді командира загону А.Макартичана та комісара Г.Яременка загону зазначено, що з березня 1943 р. по лютий 1944 р. було знищено 2 залізничних ешелони, 4 паровози, залізничний міст, 29 ворожих автомобілі, розгромлено 2 поліцейські дільниці, одну німецьку комедаттуру, вбито понад 200 фашистських солдатів, офіцерів та колабораціоністів. З числа партизан загинуло 18 осіб, поранено – 23, пропали без вісти – 2. На лютий 1944 р. загін налічував 97 осіб. Після успішного завершення Корсунь–Шевченківської наступальної операції (24 січня – 17 лютого 1944 р.), що її здійснювали війська 1-го (командувач генерал армії М.Вагутін) і 2-го (генерал армії І.Конєв) Українських фронтів, та звільнення від німецької окупації території дії загону, його особистий склад розформований: 44 особи направлено до лав Червоної армії, 9 – на партійну роботу, 3 – в органи НКВС, 22 – відпущено по домівках [51]. Останні склали 22,68% загону і представляли ту її частину, що була сформована з місцевого люду – жінки, підлітки та чоловіки, які не підпадали під мобілізацію. А якщо врахувати, що з 44 членів загону, які були направлені до Червоної армії були й чоловіки даної місцевості, то зазначений вище відсоток був значно більшим. Це свідчить про значну підтримку радянського партизанського руху населенням краю у час його розгортання (1943–1944 рр.). Водночас із зазначених дат вступу до загону бачимо, що основний його склад (81,5%) сформувався протягом 1943 р., решта (18,5%) особового складу поповнила загін у 1944 р. Останні являлись виключно місцевими жителями сіл Моринці, Почапінці, Хижинці, Щербашенці та ін. Звенигородського, Лисянського, Богуславського районів Київщини. Після розформування загону його члени поповнили 269-ий стрілецький полк (командир – Філіпов) 136-ї Київської стрілецької дивізії (командир – генерал-майор І.Пузіков) [2, с.205]. В ряди Червоної армії влився й зазначений вище І.Українець, який в лютому 1945 р. поблизу м. Будапешт у складі групи розвідників з шести осіб не повернувся з бойового завдання. Офіційно вважається пропав без вісти [46]. А.Макартичан брав участь у звільненні м. Виборг. За проявлену хоробрість нагороджений орденом Леніна [51].

Інший радянський партизанський загін, що діяв здебільше у західній частині Лисянщини та в прилеглих до неї Буцькому і Тарашанському районах, сформований на основі підпільної організації Бужанського цукрового заводу в травні 1943 р. Носив ім'я Миколи Щорса. Командиром загону призначений підполковник Червоної армії Кузьма Степанович Легкодух, 1902 р.н., член ВКП(б), начальником штабу – Оникій Михайлович Вередюк, колишній техник–інтендант 1-го рангу 215 мото–стрілецької дивізії 22 моторизованого корпусу 5-ї армії, комісар – Іван Макарович Сікало, уродженець Лисянки.

Командир загону К.Легкодух добровільно вступив у ряди Червоної армії 19 грудня 1923 р. Службу розпочав в 135-му територіальному стрілецькому полку. Під час входження Червоної армії у вересні 1939 р. до Західної України командував 305 стрілецьким полком. За участь та проявлену хоробрість у збройному конфлікті між СРСР та Фінляндією нагороджений медаллю «За бойові заслуги».

В червні 1940 р. на чолі названого полку взяв участь у входженні Червоної армії в Бессарабію. Радянсько-німецьку війну 1941–1945 рр. зустрів у складі 305-го стрілецького полку 44-ї гірської стрілецької дивізії, яка 19 вересня 1941 р. внаслідок розгрому перестала існувати. В перших числах серпня 1941 р. в ході відступу Червоної армії при переправі через р. Синюха К. Легкодух отримав важке поранення. Залишений в с. Володимирівка Кіровоградської області у місцевих жителів. У жовтні 1941 р. потрапив у полон. Згодом утік і проживав на окупованій німецькими військами території, у с. Кам'яний Брід Лисянського району [2, с. 205; 52].

З часу утворення загін ім. М. Щорса провів 43 бойові операції. Було знищено німецький паровоз, два автомобіля, 111 німецьких солдат та офіцерів [2, с. 205]. 10 січня 1944 р. партизани загону захопили Бужанський цукровий завод і при підтримці бійців 269-го стрілецького полку 136-ї стрілецької дивізії забезпечили його збереження. В ході Корсунь-Шевченківської операції загін разом з частинами 136 стрілецької дивізії діяли проти німецьких військ в районі сіл Лисянського та Звенигородського районів – Дібрівка, Ризине, Лисянка. Загін в основному виконував завдання розвідки. Партизани були провідниками в підрозділах 5-го мотомеханізованого корпусу генерала А. Кравченка [52].

Після звільнення Лисянщини від німецьких військ значна частина цього загону також влилась до 269-го стрілецького полку 136-ї Київської стрілецької дивізії. К. Легкодух протягом 4-х місяців проходив перевірку в спеціальному таборі НКВС і в жовтні 1944 р. направлений в 19-й окремих штурмовий батальйон на посаду начальника артилерійського постачання. За самовіддану службу в батальйоні нагороджений орденом «Червона Зірка» і направлений в резервний полк офіцерського складу 3-го Білоруського фронту. 5 листопада 1944 р. був легко поранений. Війну закінчив у званні полковника. Нагороджений орденами Леніна, «Бойового Червоного Прапора» «Червоної Зірки» (двічі), багатьма медалями. Помер 31 грудня 1965 р. в Києві [52].

Таким чином, на прикладі партизанських загонів Лисянщини членами радянських партизанських загонів, у всякому разі на етапі їх виникнення та першому часі існування, були переважно оточенці, втікачі з таборів військовополонених, чекісти, представники колишнього партійного активу. Згодом, зі зростанням на фронті успіхів Червоної армії до лав партизан все більше вливалось місцеве населення. Керівництво загонів здебільше здійснювали колишні військовики, члени НКВС і партійні працівники. Такою була настанова з центру керівництва радянським партизанським рухом – Українського штабу партизанського руху (УШПР), який очолював секретар ЦК КП(б)У Тимофій Амвросійович Строкач – український кадровий чекіст, заступник наркома внутрішніх справ УРСР. Однак підпорядкованість партизанського руху УШПР носило формальний характер: з червня 1942 р., органи НКВС–НКДБ зосередили важливі ланки діяльності цього руху під своїм контролем, прагнули встановити суцільний контроль над діяльністю партизанів шляхом делегування своїх працівників на керівні і відповідальні посади у партизанському русі [53, с. 54]. Завданням партизанських командирів було поставити під рушницю тисячі дезертирів, які кидали фронт та розбіглися по домівках після приголомшуючих поразок літа й осені 1941 р., оточенців–червоноармійців, що осіли на окупованій ворогом території та й саме місцеве населення. Відомо, що схилити цивільне населення на свій бік, означало виграти в партизанській війні, бо це – очі й вуха руху Опору. Це могло зробити лише керівне ядро з підготованих професіоналів, однак проблема полягала в тому, що кількість їх різко зменшилася після сталінських репресій напередодні війни [54].

Разом з тим маємо зазначити, що внаслідок недовіри центрального керівництва місцевому населенню та партизанським загонам, починаючи з 1942 р. у кожному великому партизанському загоні існував особливий відділ НКВС, котрий не тільки боровся зі шпигунством і розстрілював

«антирадянський елемент», але і перевіряв всіх і вся на благонадійність. У менших загонах, як бачимо на прикладі загону на чолі з А. Макаричаном, діяли секретні співробітники НКВС. В цілому це призвело до того, що постійне впровадження агентурного апарату, контроль окремих ланок життєдіяльності партизанських загонів призвело до поглинання органами НКВС–НКДБ у 1944 р. усього партизанського руху і спрямування його на придушення національно-визвольного руху в Україні.

Не кращими були справи й зі створенням підпілля. Основною причиною арештів та провалів у діяльності підпільних організацій була зрада та порушення конспірації. До літа 1942 р. на території України продовжувало діяти лише близько десятої частини створених владою підпільних груп, або лише дві тисячі осіб. Майже 30 тис. учасників руху Опору загинуло, потрапило в табори смерті або змушено було зректися боротьби. На території Західної України, де міцно закріпилася ОУН, дії радянських партизан не мали належної народної підтримки, хоча в радянських партизанських загонах, що діяли й на цій території, звичайно були і місцеві жителі [54].

Як видно з вище викладеного матеріалу частина підпільних райкомів КП(б)У, які повинні були організувати партизанську боротьбу на окупованих фашистами землях, не виконувала покладених на них обов'язків. Призначені для цього особи, або відмовлялись від поставлених завдань, або ж шукали інші можливості, досить часто повертаючись до себе на батьківщину [47]. Водночас дії партизанських загонів у тилу ворога сприяли тому, що населення повинно було враховувати можливість повернення більшовицької влади. Вже 1942 р. радянські партизанські загони починають готуватися ретельніше, ніж це було в перші місяці війни, а бойовий дух бійців (особливо після перших перемог наприкінці 1941 р.) підвищується, зміцнюється віра населення в перемогу над фашистськими військами. Ставлення населення до партизанської боротьби поступово змінювалося на краще. Мова не йде про ті так звані партизанські загони, які створювалися вже перед самим приходом Червоної Армії задля оправдання своєї пасивної позиції під час окупації. З цією метою досить частими були записи до числа партизан осіб, що не брали участь у партизанському русі, або ж навпаки не виключення місцевим радянським активом по причині особистих стосунків до числа партизан учасників руху, як це сталося із зв'язковою загону А. Макаричана Марією Лаврегою, 1912 р. н. [46]. Неповодиноками були випадки відмови місцевих жителів щодо їх запису до списку партизан: боялись, що ворог повернеться.

Однак початок успіху радянського партизанського все ж був покладений у важкому 1941 р., коли фактично заново розпочалася підготовка кадрів для ведення так званої тактики «малої війни». Тому твердження деяких радянських та й окремих сучасних вітчизняних істориків про те, що вже з перших днів війни із загарбниками почалася широка народна партизанська боротьба з ворогом, не відповідає дійсності. Радянський партизанський рух набирає своєї масовості лише з кінця 1942 р. і найбільшої сили набув з другої половини 1943 р. та в 1944 р. Саме тоді ми з певністю можемо твердити про партизанський рух як повстанський, коли місцеве населення масово повстало проти окупантів і склало значну частину радянського партизанського руху як одного із напрямів руху Опору на теренах України.

Список використаних джерел

1. Калакура Я.С. Нариси історії Української революції 1917–1921 рр.: У 2 кн. / Авт. кол.: В.Ф. Верстюк (кер.) та ін. – К.: Наукова думка, 2001. – Кн.1. – 340 с. [Рецензія] / Я.С. Калакура // Укр. істор. журн. – 2012. – №3. – С.210–214.
2. Щербатюк В.М. Історія регіонів України: Лисянщина / В.М. Щербатюк. – К.: Логос, 2002. – 428 с.
3. Край козацький. Довідник з історії Лисянщини / [Щербатюк В., Беззубець О., Безвідна К. та ін.]. – К.: Наукова думка, 2004. – 408 с.

4. Щербатюк В. Шевченків край. Історико-етнографічне дослідження / Щербатюк В., Березовський О., Верговський С. та ін. – К.: Наукова думка, 2009. – 546 с.
5. Верменич Я.В. Шевченків край. Історико-етнографічне дослідження / Авт. кол.: В.Щербатюк (кер.), О.Березовський, С.Верговський та ін. – К.: Наукова думка, 2009. – 546 с. [Рецензія] / Я.В. Верменич // Укр. істор. журн. – 2009. – №6. – С.215–217.
6. Див.: Крип'якевич І. З минулого Шевченкової батьківщини / І.Крип'якевич // Записки історичного та філологічного факультетів Львівського університету. – Львів, 1940. – Т.1. – С.139–147.
7. Кентій А.В. Партизанський рух в Україні в роки Другої світової війни / А.В. Кентій // Енциклопедія історії України: Т.8. Па – Прик. – К.: Наукова думка, 2012. – С.70–75.
8. Стеблій Ф.І. Селянська війна / Ф.І. Стеблій // Енциклопедія історії України: Т.9. Прил – С. – К.: Наукова думка, 2012. – С.515–518.
9. Охріменко П.П. Перекази та легенди про місце останньої битви Наливайка / П.П. Охріменко // Народна творчість та етнографія. – 1988. – №5. – С.35–39.
10. Леп'яко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. – Чернігів: «Сіверянська думка», 1996. – 285 с.
11. Мицик Ю.А., Степенькін С.Ю. Корсунщина козацька / Ю.А. Мицик, С.Ю. Степенькін. – Корсунь-Шевченківський, 1997. – 136 с.
12. Щербатюк В. Гайдамацький рух / В.Щербатюк // Край козацький. Довідник з історії Лисянщини. – К.: Наукова думка, 2002. – С.60–62.
13. Омельчук В.В. Народне повстання 1734–1738 рр. на Правобережній Україні та його місце у суспільно-політичному житті і міжнародних відносинах: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / В.В. Омельчук; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 206 с.
14. Шевченко Т.Г. Гайдамаки / Т.Г. Шевченко // Кобзар. – К.: Наукова думка, 1997. – С.66–141.
15. Рильський М. Лисянські дівчата / М.Рильський // Поезії. – К., 1964.
16. Шкляр В. Лисянщина у дзеркалі слова. Відображення краю в літературі // Понад Тікичем. – 2007. – №56, 24 липня.
17. Заремба С.З. Щербатюк В. Історія регіонів України: Лисянщина / [Рецензія] С.З. Заремба // Укр. істор. журн.. – 2003. – №2. – С.139–140.
18. Мельниченко В.М. Краєзнавство Черкащини: сторінки історії. – Черкаси: «Вертикаль», 2010. – 192 с.
19. Мельниченко В.М. 50-річчя Черкаської області: здобутки та проблеми розвитку історичного краєзнавства // Черкащина в контексті історії України. Матеріали Першої науково-краєзнавчої конференції Черкащини, присвяченої 50-річчю утворення Черкаської області. – Черкаси: Ваш Дім, 2004. – С.14–25.
20. Нестуля О. Кілька слів про книгу / О.Нестуля // Лубко М. Знаменитий і многолюдний град / М.Лубко. – Полтава: «Вісті», 1998. – С.6.
21. Тронько П.Т., Реєнт О.П. Краєзнавство – міцний фундамент історичної пам'яті, об'єднуючий суспільний рух у справі духовного відродження України і національно-патріотичного виховання громадян / П.Т. Тронько, О.П. Реєнт // Проблеми регіональної історії в контексті загальноукраїнських подій. – К.: Синопис, 2009. – С.4–7.
22. Верменич Я.В. Мікроісторія як проблемне поле соціогуманітарних досліджень / Я.В. Верменич // Укр. істор. журн. – К., 2010. – №4. – С.156–169.
23. Щербатюк В.М. Напрями діяльності та роль краєзнавчих осередків України в розвитку сучасного історичного краєзнавства / В.М. Щербатюк // Черкащина в контексті історії України. Матеріали Першої науково-краєзнавчої конференції Черкащини, присвяченої 50-річчю утворення Черкаської області. – Черкаси: Ваш Дім, 2004. – С.453–456.
24. Виступи делегатів і гостей з'їзду [виступ В.Щербатюка щодо загальної стратегії діяльності районних краєзнавчих осередків у процесі розвитку краєзнавчого руху в Україні] // III з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (29–30 жовтня 2003 року). Матеріали та документи. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – С.73–76.
25. Березовська О.В. До 10-річчя Лисянської районної спілки краєзнавців «Витоки» / О.В. Березовська // Добридень. – 2008–2009. – №23–24. – С.22–24.
26. Жадько В. Маньківщина. Не забувайте рідного порогу. Науково-краєзнавчий, фотоілюстрований довідник / В.Жадько. – К.: СПД Жадько В.О., 2006. – 352 с.
27. Голиш Г.М. Діти і підлітки Черкаського краю – учасники антинацистського руху Опору в роки Великої вітчизняної війни 1941–1945 рр. / Г.М. Голиш // Черкащина в контексті історії України. Матеріали Першої науково-краєзнавчої конференції Черкащини, присвяченої 50-річчю утворення Черкаської області. – Черкаси: Ваш Дім, 2004. – С.258–268.
28. Лазуренко В.М. Особливості радянського руху Опору на Черкащині в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання»: 21–22 березня 2013 р., м. Черкаси / В.М. Лазуренко, Є.М. Стрижак, Ю.М. Лазуренко. – Черкаси, 2013. – С.131–135.
29. Чубіна Т.Д. Партизанський рух на Чигиринщині / Т.Д. Чубіна // Черкащина в контексті історії України. Матеріали Першої науково-краєзнавчої конференції Черкащини, присвяченої 50-річчю утворення Черкаської області. – Черкаси: Ваш Дім, 2004. – С.268–272.
30. Див.: Захарченко П. Звенигородсько-тарашанське повстання на Київщині у 1918 році: погляд із сьогодення / П.Захарченко // Історія України. – 1998. – №7, 8. – Лютий.
31. Див.: Щербатюк В. Звенигородське збройне повстання / В.Щербатюк // Воєнна історія. – 2002. – №2. – С.43–53.
32. Захарченко П. Селянський рух в Україні в контексті антигетьманського повстання (осінь 1918 р.) / П.Захарченко. – К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1997. – 46 с.
33. Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії / Р.Коваль. – К.: «Правда Ярославичів», 1998. – 616 с.
34. Коваль Р. Операція «Заповіт». Чекістська справа №206: Історичний нарис / Р.Коваль. – Вінниця: Державна картографічна фабрика 2007. – 232 с.
35. Щербатюк В.М. Боротьба селян України проти більшовицької агресії та режиму 1917–1923 років / В.М. Щербатюк // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2008. – Вип.133–134. – С.114–120.
36. Щербатюк В. Зростання свідомості українців. Національно-визвольний, селянсько-повстанський рух 1917 – початку 1920-х рр. // Щербатюк В. Березовський О., Верговський С. та ін. Шевченків край. Історико-етнографічне дослідження. – К.: Наукова думка, 2009. – С.176–230.
37. Ніколаєць Ю. Цивільне населення України на початку війни з німецько-фашистськими загарбниками / Ю.Ніколаєць. – К.: Міжнародна фінансова агенція, 1998. – 36 с.
38. Наш рідний край. Хрестоматія з історії Черкащини: У 2-х ч. – К.: Видавництво «Молодь», 1995. – Ч.2. – 176 с.
39. Корсунь-Шевченківська битва. – Вид. 2-ге, доп. – К.: Політвидав України, 1974. – 295 с.
40. Партизанський рух на території України в роки Великої Вітчизняної війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gur.gov.ua/content/partisan-day.html>. – Назва з екрана.
41. Див.: Фундуклей І. Обзорение могил, валов и городищ Киевской губернии. – К., 1848. – 124 с.
42. Горбенко І. Таємниця Змієвих валів / І.Горбенко // Червоний Жовтень. – 1971, 20 березня.
43. 3 матеріалів експедиційних пошукових досліджень Лисянської районної організації «Витоки» Національної спілки краєзнавців України.
44. Зі спогадів учасника радянсько-німецької війни 1941–1945 рр., уродженця с. Почапинці Лисянського району Черкаської області Олександра Москаленка, 1913 р. н., записані 1993 р. автором публікації.
45. Див.: Ніколаєць Ю. Моральний стан Червоної Армії в Україні в перший період війни проти німецько-фашистських загарбників. Дезертирство та боротьба з ним / Ю.Ніколаєць. – К.: Міжнародна фінансова агенція, 1998. – 61 с.
46. Спогади зв'язкової радянського партизанського загону під керівництвом А.Макаримовича, жительки с. Почапинці Лисянського району Марії Максимівни Лавреги, 1912 р. н., записані 1993 р. автором публікації.
47. Щербатюк В. За голову секретаря райкому партії німці обіцяли сім гектарів землі / В.Щербатюк // Радянське життя. – №32. – 21 квітня.

48. Примусові робітники з України в окупованій Європі в роки Другої світової війни. Науково-практична конференція: 36. наук. праць та матеріалів. – К.: НАВС, 2013. – 100 с.

49. Матеріали іменного списку особового складу партизанського загону, що діяв у Лисянському районі на той час Київської області (відомості станом на 20 лютого 1944 р.).

50. Артилерійські полки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tashv.nm.ru/Perechni_voisk/Perechen_13_01.html. – Назва з екрана.

51. Матеріали доповіді командира і комісара партизанського загону про бойову діяльність і партійно-політичну роботу.

52. 44-а Київська Червонопрапорна гірська стрілецька дивізія ім. Щорса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://istor-44gsd.ru/html/person_305.html. – Назва з екрана.

53. Вовк О.В. Червоний партизанський рух в Україні і органи НКВС–НКДБ (1941–1944 рр.) / О.В. Вовк // Сумський історико-архівний журнал. – 2010. – №X–XI. – С.42–54.

54. Ніколаєв Ю., Щербатюк В., Партизанський рух в Україні на початку війни: розвінчання міфів // День. – 2000. – №79, 5 травня.

References

1. Kalakura Ja.S. Narisy istorii' Ukrain's'koi' revoljucii' 1917–1921 rr.: U 2 kn. / Avt. kol.: V.F. Verstjuk (ker.) ta in. – K.: Naukova dumka, 2001. – Kn.1. – 340 s. [Recenzija] / Ja.S. Kalakura // Ukr. istor. zhurn. – 2012. – №3. – S.210–214.

2. Shherbatjuk V.M. Istorija regioniv Ukrainy: Lysjanshhyna / V.M. Shherbatjuk. – K.: Logos, 2002. – 428 s.

3. Kraj kozac'kyj. Dovidnyk z istorii' Lysjanshhyny / [Shherbatjuk V., Bezzubec' O., Bezridna K. ta in.]. – K.: Naukova dumka, 2004. – 408 s.

4. Shherbatjuk V. Shevchenkiv kraj. Istoryko-etnograficzne doslidzhennja / Shherbatjuk V., Berezovs'kyj O., Vergovs'kyj S. ta in. – K.: Naukova dumka, 2009. – 546 s.

5. Vermenych Ja.V. Shevchenkiv kraj. Istoryko-etnograficzne doslidzhennja / Avt. kol.: V.Shherbatjuk (ker.), O.Berezovs'kyj, S.Vergovs'kyj ta in. – K.: Naukova dumka, 2009. – 546 s. [Recenzija] / Ja.V. Vermenych // Ukr. istor. zhurn. – 2009. – №6. – S.215–217.

6. Dyv.: Kryp'jakevych I. Z mynulogo Shevchenkovoï' bat'kivshhyny / I.Kryp'jakevych // Zapysky istorychnogo ta filologichnogo fakul'tetiv L'viv's'kogo universytetu. – L'viv, 1940. – T.1. – S.139–147.

7. Kentij A.V. Partyzans'kyj ruh v Ukraini v roky Drugoi' svitovoi' vijny / A.V. Kentij // Encyklopedija istorii' Ukrainy: T.8. Pa – Pryk. – K.: Naukova dumka, 2012. – S.70–75.

8. Steblij F.I. Seljans'ka vijna / F.I. Steblij // Encyklopedija istorii' Ukrainy: T.9. Pryl – S. – K.: Naukova dumka, 2012. – S.515–518.

9. Ohrimenko P.P. Perekazy ta legendy pro misce ostann'oi' bytvu Nalyvajka / P.P. Ohrimenko // Narodna tvorčist' ta etnografija. – 1988. – №5. – S.35–39.

10. Lep'javko S. Kozac'ki vijny kincja HVI st. v Ukraini. – Chernigiv: «Siverjans'ka dumka», 1996. – 285 s.

11. Мусык Ю.А., Степен'кин С.Ю. Korsunshhyna kozac'ka / Ю.А. Мусык, С.Ю. Степен'кин. – Korsun'–Shevchenkiv's'kyj, 1997. – 136 s.

12. Shherbatjuk V. Gajdamac'kyj ruh / V.Shherbatjuk // Kraj kozac'kyj. Dovidnyk z istorii' Lysjanshhyny. – K.: Naukova dumka, 2002. – S.60–62.

13. Omel'chuk V.V. Narodne povstannja 1734–1738 rr. na Pravoberezhnij Ukraini ta jogo misce u suspil'no-politychnomu zhytti i mizhnarodnyh vidnosynah: Dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / V.V. Omel'chuk; Kyi'vs'kyj nacional'nyj un-t im. Tarasa Shevčenka. – K., 2002. – 206 s.

14. Shevchenko T.G. Gajdamaky / T.G. Shevchenko // Kobzar. – K.: Naukova dumka, 1997. – S.66–141.

15. Ryl's'kyj M. Lysjans'ki divchata / M.Ryl's'kyj // Poezii'. – K., 1964.

16. Shklyar V. Lysjanshhyna u dzerkali slova. Vidobrazhennja kraju v literaturi // Ponad Tikychem. – 2007. – №56, 24 lypnja.

17. Zarembo S.Z. Shherbatjuk V. Istorija regioniv Ukrainy: Lysjanshhyna / [Recenzija] S.Z. Zarembo // Ukr. istor. zhurn.. – 2003. – №2. – S.139–140.

18. Mel'nychenko V.M. Krajeznavstvo Cherkashhyny: storinky istorii'. – Cherkasy: «Vertikal'», 2010. – 192 s.

19. Mel'nychenko V.M. 50-ričchja Cherkas'koi' oblasti: zdotuky ta problemy rozvytku istorychnogo krajeznavstva // Cherkashhyna v konteksti istorii' Ukrainy. Materialy Pershoi' naukovu-krajeznavchoi' konferencii' Cherkashhyny, prysvjachenoi' 50-ričchju utvorennja Cherkas'koi' oblasti. – Cherkasy: Vash Dim, 2004. – S.14–25.

20. Nestulja O. Kil'ka sliv pro knygu / O.Nestulja // Lubko M. Znamenytij i mnogoljudnyj grad / M.Lubko. – Poltava: «Vistiv», 1998. – S.6.

21. Tron'ko P.T., Rejent O.P. Krajeznavstvo – micnyj fundament istorychnoi' pam'jati, ob'jednjučyj suspil'nyj ruh u spravi duhovnogo vidrozhennja Ukrainy i nacional'no-patriotynogo vyhovannja gromadjan / P.T. Tron'ko, O.P. Rejent // Problemy regional'noi' istorii' v konteksti zagal'noukrai'ns'kyh podij. – K.: Synopsys, 2009. – S.4–7.

22. Vermenych Ja.V. Mikroistorija jak problemne pole sociogumanitarnyh doslidzen' / Ja.V. Vermenych // Ukr. istor. zhurn. – K., 2010. – №4. – S.156–169.

23. Shherbatjuk V.M. Naprjamy dijat'nosti ta rol' krajeznavchych oseredkiv Ukrainy v rozvytku suchasnogo istorychnogo krajeznavstva / V.M. Shherbatjuk // Cherkashhyna v konteksti istorii' Ukrainy. Materialy Pershoi' naukovu-krajeznavchoi' konferencii' Cherkashhyny, prysvjachenoi' 50-ričchju utvorennja Cherkas'koi' oblasti. – Cherkasy: Vash Dim, 2004. – S.453–456.

24. Vystupy delegativ i gostej z'i'zdu [vystup V.Shherbatjuka shhodo zagal'noi' strategii' dijat'nosti rajonnyh krajeznavchych oseredkiv u procesi rozvytku krajeznavchogo ruhu v Ukraini] // III z'i'zd Vseukrai'ns'koi' spilky krajeznavciv (29–30 zhovtnja 2003 roku). Materialy ta dokumenty. – K.: Vydavnyčyj centr «Akademija», 2004. – S.73–76.

25. Berezovs'ka O.V. Do 10-ričchja Lysjans'koi' rajonnoi' spilky krajeznavciv «Vytoky» / O.V. Berezovs'ka // Dobryden'. – 2008–2009. – №23–24. – S.22–24.

26. Zhad'ko V. Man'kivshhyna. Ne zabuvajte ridnogo porogu. Naukovu-krajeznavchij, fotoiljustruvanyj dovidnyk / V.Zhad'ko. – K.: SPD Zhad'ko V.O., 2006. – 352 s.

27. Golysh G.M. Dity i pidlitky Cherkas'kogo kraju – uchasnyky antynacysts'kogo ruhu Oporu v roky Velykoi' vitchyznjanoi' vijny 1941–1945 rr. / G.M. Golysh // Cherkashhyna v konteksti istorii' Ukrainy. Materialy Pershoi' naukovu-krajeznavchoi' konferencii' Cherkashhyny, prysvjachenoi' 50-ričchju utvorennja Cherkas'koi' oblasti. – Cherkasy: Vash Dim, 2004. – S.258–268.

28. Lazurenko V.M. Osoblyvosti radjans'kogo ruhu Oporu na Cherkashhyni v roky Velykoi' Vitchyznjanoi' vijny 1941–1945 rokiv // Materialy IV Mizhnarodnoi' naukovu-praktyčnoï' konferencii' «Turystychnyj ta gotel'no-restorannyj biznes v Ukraini: problemy rozvytku ta reguljuvannja»: 21–22 bereznja 2013 r., m. Cherkasy / V.M. Lazurenko, Je.M. Stryzhak, Ju.M. Lazurenko. – Cherkasy, 2013. – S.131–135.

29. Chubina T.D. Partyzans'kyj ruh na Chygyrynshhyni / T.D. Chubina // Cherkashhyna v konteksti istorii' Ukrainy. Materialy Pershoi' naukovu-krajeznavchoi' konferencii' Cherkashhyny, prysvjachenoi' 50-ričchju utvorennja Cherkas'koi' oblasti. – Cherkasy: Vash Dim, 2004. – S.268–272.

30. Dyv.: Zaharchenko P. Zvenygorods'ko-tarashhans'ke povstannja na Kyi'vshhyni u 1918 roci: pogljad iz s'ogodennja / P.Zaharchenko // Istorija Ukrainy. – 1998. – №7, 8. – Ljutyj.

31. Dyv.: Shherbatjuk V. Zvenygorods'ke zbrojne povstannja / V.Shherbatjuk // Vojenna istorija. – 2002. – №2. – S.43–53.

32. Zaharchenko P. Seljans'kyj ruh v Ukraini v konteksti antyget'mans'kogo povstannja (osin' 1918 r.) / P.Zaharchenko. – K.: TOV «Mizhnarodna finansova agencija», 1997. – 46 s.

33. Koval' R. Otamany Gajdamac'kogo kraju. 33 biografii' / R.Koval'. – K.: «Pravda Jaroslavychiv», 1998. – 616 s.

34. Koval' R. Operacija «Zapovit». Chekists'ka sprava №206: Istorychnyj narys / R.Koval'. – Vinnycja: Derzhavna kartografichna fabryka 2007. – 232 s.

35. Shherbatjuk V.M. Borot'ba seljan Ukrainy proty bil'shovyc'koi' agresii' ta rezhymu 1917–1923 rokiv / V.M. Shherbatjuk // Visnyk Cherkas'kogo universytetu. Serija Istorychni nauky. – Cherkasy, 2008. – Vyp.133–134. – S.114–120.

36. Shherbatjuk V. Zrostantnja svidomosti ukrai'nciv. Nacional'no-vyzvol'nyj, seljans'ko-povstans'kyj ruh 1917 – pochatku 1920-h rr. // Shherbatjuk V. Berezovs'kyj O., Vergovs'kyj S. ta in. Shevchenkiv

kraj. Istoryko-etnograficzne doslidzhennja. – K.: Naukova dumka, 2009. – S.176–230.

37. Nikolajec' Ju. Cyvil'ne naselennja Ukrai'ny na pochatku vjny z nimec'ko-fashysts'kymy zagarbnykamy / Ju.Nikolajec'. – K.: Mizhnarodna finansova agencija, 1998. – 36 s.

38. Nash ridnyj kraj. Hrestomatija z istorii' Cherkashhyny: U 2–h ch. – K.: Vydavnyctvo «Molod'», 1995. – Ch.2. – 176 s.

39. Korsun'-Shevchenkivs'ka bytva. – Vyd. 2–ge, dop. – K.: Polityvydav Ukrai'ny, 1974. – 295 s.

40. Partyzans'kyj ruh na terytorii' Ukrai'ny v roky Velykoi' Vitchyznjanoi' vjny [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.gur.gov.ua/content/partisan-day.html>. – Nazva z ekrana.

41. Dyv.: Funduklej Y. Obozrenye mogyl, valov y gorodyshh Kyevskoj gubernyj. – K., 1848. – 124 s.

42. Gorbenko I. Tajemnyca Zmijevyh valiv / I.Gorbenko // Chervonyj Zhovten'. – 1971, 20 bereznja.

43. Z materialiv ekspedycijnyh poshukovyh doslidzen' Lysjans'koi' rajonnoi' organizacii' «Vytoky» Nacional'noi' spilky krajeznavciv Ukrai'ny.

44. Zi spogadiv uchasnyka radjans'ko-nimec'koi' vjny 1941–1945 rr., urodzhenca s. Pochapynca Lysjans'kogo rajonu Cherkas'koi' oblasti Oleksandra Moskalkena, 1913 r. n., zapysani 1993 r. avtorom publikacii'.

45. Dyv.: Nikolajec' Ju. Moral'nyj stan Chervonoj' Armii' v Ukrai'ni v pershyj period vjny proty nimec'ko-fashysts'kyh zagarbnykiv. Dezertyrstvo ta borot'ba z nym / Ju.Nikolajec'. – K.: Mizhnarodna finansova agencija, 1998. – 61 s.

46. Spogady zv'jazkovoї' radjans'kogo partyzans'kogo zagonu pid kerivnyctvom A.Makartychana, zhytel'ky s. Pochapynca Lysjans'kogo rajonu Marii' Maksymivny Lavregy, 1912 r. n., zapysani 1993 r. avtorom publikacii'.

47. Shherbatjuk V. Za golovu sekretarja rajkomu partii' nimci obicjaly sim gektariv zemli / V.Shherbatjuk // Radjans'ke zhyttja. – №32. – 21 kvitnja.

48. Prymusovi robotnyky z Ukrai'ny v okupovani' Jevropi v roky Drugoi' svitovoi' vjny. Naukovo-praktychna konferencija: Zb. nauk. prac' ta materialiv. – K.: NAVS, 2013. – 100 s.

49. Materialy imennogo spysku osobovogo skladu partyzans'kogo zagonu, shho dijav u Lysjans'komu rajoni na toj chas Kyi'vs'koi' oblasti (vidomosti stanom na 20 ljutogo 1944 r.).

50. Artylerijs'ki polky [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://tashv.nm.ru/Perechni_voisk/Perechen_13_01.html. – Nazva z ekrana.

51. Materialy dopovidi komandyra i komisara partyzans'kogo zagonu pro bojovu dijat'nist' i partijno-politychnu robotu.

52. 44–a Kyi'vs'ka Chervonoprapporna girs'ka strilec'ka dyvizija im. Shhorsja [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://istor-44gsd.ru/html/person_305.html. – Nazva z ekrana.

53. Vovk O.V. Chervonyj partyzans'kyj ruh v Ukrai'ni i organy NKVS–NKDB (1941–1944 rr.) / O.V. Vovk // Sums'kyj istoryko-arhivnyj zhurnal. – 2010. – №X–XI. – S.42–54.

54. Nikolajec' Ju., Shherbatjuk V., Partyzans'kyj ruh v Ukrai'ni na pochatku vjny: rozvinchannja mifiv // Den'. – 2000. – №79, 5 travnja.

* * *

УДК 94(477)»1944/1946»

Лучаківська І.Л., кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка (Україна, Дрогобич), ivanna.luch@gmail.com

«Евакуація» українців і поляків у 1944–1946 рр.

Проаналізовано зміст заходів, сталінського тоталітарного режиму щодо проведення насильницьких депортацій та евакуації українців і поляків 1944–1946 рр. Доведено, що акція депортації українського і польського населення була протизаконною, що не відповідала міжнародним правовим актам.

Ключові слова: західноукраїнські області, евакуація населення, переселенські акції.

Luchakivska I.L., Ph.D. in History, Associate Professor of Modern and Contemporary History of Ukraine, Drohobych State Pedagogical University Ivan Franko (Ukraine, Drohobich), ivanna.luch@gmail.com

«Evacuation» of Ukrainians and Poles in 1944–1946

It is analyzed the content of measures the Stalinist totalitarian regime concerning the realization of violent deportations and evacuation of Ukrainians and Poles in 1944–1946. It is proved that the deportation's action of Ukrainian and Polish population was illegal, that didn't agree the international legal acts.

Keywords: western regions, evacuation of the population, resettlement actions.

Лучаківская И.Л., кандидат исторических наук, доцент кафедры новой и новейшей истории Украины, Дрогобычский государственный педагогический университет им. Ивана Франко (Украина, Дрогобыч), ivanna.luch@gmail.com

«Евакуація» українців і поляків в 1944–1946 рр.

Проаналізовано содержание мероприятий, сталинского тоталитарного режима по проведению насильственных депортаций и эвакуации украинцев и поляков 1944–1946 гг. Доведено, что акция депортации украинского и польского населения была противозаконной, не соответствовала международным правовым актам.

Ключевые слова: западноукраинские области, эвакуация населения, переселенческие акции.

Доля Західної України в період Другої світової війни вирішувалася не лише в Кремлі, а й на міжнародній дипломатичній арені. Першим кроком до визнання претензій Радянського Союзу на західноукраїнські землі стала Тегеранська конференція (28 листопада – 1 грудня 1943 року), на якій, аналогічно до виробленого сценарію між СРСР і Німеччиною періоду 1939 року, було прийнято рішення про включення вказаних територій до складу СРСР [1, арк.6–7].

В Москві 27 липня 1944 року між Польським Комітетом Національного визволення та урядом СРСР було підписано угоду про польсько-радянський кордон приблизно по лінії Керзона. Політика стосовно українського населення Польщі змінюється. Замість включення до складу УРСР нових територій, починається підготовка до переселення українців з Холмщини і Замостя. Листи з проханням приєднати до складу радянської України починають трактувати як прохання про переселення з території Польщі в СРСР [2, арк.3–21].

Західну Галичину та Холмську область планувалося включити до складу УРСР (населення – 509448 чоловік), приєднавши їх до Дрогобицької області [3, арк.5–15].

У цьому зв'язку звернемося до «Інструкції по здійсненню угоди між урядами УРСР і Польським Комітетом національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР» від 1944 р. У документі, яким керувалися на практиці, не йдеться про обмін чи депортацію населення: вжито – терміни «евакуація», «евакуйовані».

Як свідчить перший пункт інструкції, евакуація населення мала відбуватися за етнічно-територіальним принципом. З повітів Польщі до УРСР евакуйовувалися громадяни української, білоруської, російської і так званої русинської національностей, які проживали у Холмському, Грубешівському, Томашівському, Любачівському, Ярославському, Перемиському, Ліському, Замостівському, Білоградському, Владовському повітах. «Евакуації підлягають лише ті з перелічених вище громадян, які висловили своє бажання евакуйовуватися...».

Евакуація мала відбуватися з 15 жовтня 1944 р. до 1 лютого 1945 р. Проміжок часу з 15 вересня по 15 жовтня 1944